

УДК 82-21/22:821.112.2-343Гоф7.

СПЕЦИФІКА РОМАНТИЧНОГО ГРОТЕСКУ В ТВОРАХ

Е. Т. А. ГОФМАНА “МАЛЮК ЦАХЕС” ТА “ЗОЛОТИЙ ГОРНЕЦЬ”

Куліченко А. К., Хабарова О. О.

Запорізький державний медичний університет, Україна, Запоріжжя

У статті досліджено специфіку романтичного гротеску Е. Т. А. Гофмана на прикладі творів “Малюк Цахес” та “Золотий горнець”. Мета статті полягає в інтерпретації специфіки романтичного гротеску Е.Т.А. Гофмана. Для досягнення мети визначено завдання: з’ясувати та описати своєрідність гротеску в таких творах Е. Т. А. Гофмана: “Малюк Цахес” та “Золотий горнець”. Визначено, що у поетичному світогляді Е. Т. А. Гофмана світ та людина поєднуються завдяки грі різних одухотворених зв’язків природи. Зроблено висновок про те, що специфіка романтичного гротеску у проаналізованих творах визначається присутністю мотиву зниження; подвійністю; мотивом маски; образами ляльок-маріонеток; гротескними метаморфозами тощо.

Ключові слова: мотив зниження, амбівалентність, мотив маски, образи ляльок-маріонеток, гротескні метаморфози, іронія, сатира.

Куличенко А. К., Хабарова Е. О. Специфика романтического гротеска в произведениях Э. Т. А. Гофмана “Крошка Цахес” и “Золотой горшок”/ Запорожский государственный медицинский университет, Украина, Запорожье.

В статье исследуется специфика романтического гротеска Э. Т. А. Гофмана на примере произведений “Крошка Цахес” и “Золотой горшок”. Цель статьи заключается в интерпретации специфика романтического гротеска Э. Т. А. Гофмана. Для достижения цели определены задачи: выяснить и описать своеобразие гротеска в таких произведениях Э. Т. А. Гофмана: “Крошка Цахес” и “Золотой горшок”. Определено, что в поэтическом мировоззрении Э. Т. А. Гофмана мир и человек сочетаются

благодаря игре различных одухотворенных связей природы. Сделан вывод о том, что специфика романтического гротеска в проанализированных произведениях определяется присутствием мотива снижения; двойственностью; мотивом маски; образами кукол-марионеток; гротескными метаморфозами и т.д.

Ключевые слова: мотив снижения, амбивалентность, мотив маски, образы кукол-марионеток, гротескные метаморфозы, ирония, сатира.

Kulichenko A. K., Khabarova O. O. Specificity of romantic grotesque in E. T. A. Hoffman's works "Little Zaches" and "The Golden Pot" / Zaporizhzhya State Medical University, Ukraine, Zaporizhzhya

The article deals with the specificity of romantic grotesque in E. T. A. Hoffman's works "Little Zaches" and "The Golden Pot". The purpose of the article is the interpretation of E. T. A. Hoffmann's specificity of romantic grotesque. For purpose achieving there is the task: to find and describe the grotesque uniqueness in such E. T. A. Hoffman's works as "Little Zaches" and "The Golden Pot". The paper proves that in E. T. A. Hoffman's poetic outlook the world and the man are united due to the game of different nature inspired ties. It is concluded that the specificity of romantic grotesque in the analyzed works is determined by the motive of lowering; ambivalence; mask motive; doll-puppets images; grotesque transformations etc.

Key words: motive of lowering, ambivalence, mask motive, doll-puppets images, grotesque transformations, irony, satire.

Вступ. Своєрідність художнього світу німецького письменника, представника романтизму Ернста Теодора Амадея Гофмана (1776 – 1822) завжди була предметом дискусії. Адже, як відомо, у свої романах та новелах митець створював фантастичний простір двопланового світу, який зароджувався у яскравій авторській театральній свідомості зі своєрідним сценарієм, потай здійсненим. Одним з головних інструментів створення вказаного художнього світу Е.Т.А. Гофмана став романтичний гротеск. Дослідженням особливостей гротеску німецького романтика займалися такі

вчені-літератори: Д. Наливайко [1], О. Шапошнікова [5], В. Полюдов [6], О. Карабегова [8], М. Свердлов [9], С. Тураєв [11] та ін.

Проте недостатнє висвітлення питання специфіки романтичного гротеску Е.Т.А. Гофмана на прикладі творів “Малюк Цахес” та “Золотий горнець”, яке не було предметом окремої узагальненої літературознавчої розвідки, зумовило вибір теми статті, у якій зробимо спробу розкрити особливості гротескного світу німецького автора.

Формулювання мети та завдань статті. Мета статті полягає в інтерпретації специфіки романтичного гротеску Е.Т.А. Гофмана. Для досягнення мети визначено завдання: з'ясувати та описати своєрідність гротеску в таких творах Е. Т. А. Гофмана: “Малюк Цахес” та “Золотий горнець”.

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей стилістики творів Е. Т. А. Гофмана є використання гротеску, який притаманний не тільки стилю німецького романтизму, але й романтичній літературі у цілому.

Д. Наливайко переконаний, що “найвживанішим і найефективнішим художнім засобом стає гротеск Е. Т. А. Гофмана, який він розуміє глибше й органічніше, ніж, наприклад, В. Гюго (краса, підкреслена потворністю). За своєю суттю і первісною природою гротеск – це вільне й примхливе поєднання різних образів і мотивів, вільна гра з ними, ігнорування раціоналістичної розсудливості й зовнішньої правдоподібності. Генетично гротеск пов'язаний з міфологічним світосприйняттям, у ньому знаходили вираження, органічність і амбівалентність міфічного мислення. Пізніше в літературі він став одним із сатиричних засобів, як, наприклад, у Дж. Свіфта та Вольтера. У Е. Т. А. Гофмана він зберігає зв'язок зі своєю первісною природою і водночас успішно виконує сатирично-викривальні функції” [1, с. 79]. На думку Г. Шнеєганса, у Е. Т. А. Гофмана майже всі повісті сповнені гротеском, побудовані на контрасті та протиставленні світу [2, с. 43].

Американський дослідник Б. Елрой вважає, що гротеск та фантастика інтерпретуються як відхід від життя, як символ слабких сторін німецької

ідеології взагалі та позиції романтика Е. Т. А. Гофмана зокрема [3, с. 9].

Гротескний “дисонанс” у творах “Малюк Цахес” (1819) та “Золотий горнець” (1819) розв’язано іронічно чи казково-примирливо. Так, у повісті “Малюк Цахес” Е. Т. А. Гофмана гротескною є рідкісна потворність Цахеса, адже той зовні нагадує редиску. Однак, потворність сама по собі є не достатнім елементом гротеску, вона поєднується з бурхливим схваленням філістерами “талантів” малюка Цахеса, та закоханістю у нього красуні Кандіди. Б. Шалагінов стверджує, що цей прийом пізніше поширився в усій романтичній літературі [4, с. 52].

Дослідниця О. Шапошнікова визначає, що у творах романтиків гротескне зображення світу будується за рахунок деформації зовнішньої пластики реальності. Гротескний стиль письменника виражає його суб’єктивне світовідчуття [5, с. 23]. Внутрішній світ персонажа, наприклад у творі “Малюк Цахес”, прихований або гротескні пориви героя подаються в аспектах моральних істин [5, с. 8]. Маріонетка-Цахес комічна в своїх прагненнях у виконанні функції влади і зображується сатирично. Трагічна ситуація тільки наближається до теми механічності, але в сатирі вона отримує комічне забарвлення та знаходиться у центрі зображення [5, с. 22].

На думку В. Полюдова, гротеск у повісті “Малюк Цахес” виходить на декілька рівнів, торкаючись як зовнішніх (політика, матеріальне існування), так і внутрішніх (духовне життя персонажів) форм буття [6, с. 23].

Д. Наливайко стверджує, що повість “Малюк Цахес” “повністю складається з образів-гротесків, гротескних ситуацій і все є узагальненим гротескним образом німецької дійсності. Гротескне є карликове князівство Керепес, де відбувається дія, гротескні князі Пафнутій і Барсануф, їх двір і бюрократія, гротескна політика Просвіти, яка була запроваджена князівським декретом” [1, с. 79]. Уже у зовнішньому вигляді персонажа, що дав повісті її назву, втілюється ідея гротеску: *“Голова маляти глибоко уросла в плечі, і весь він, з наростом на спині й на грудях, коротким тулубом і довгими павучими ніжками, нагадував посаджене на виделку яблуко, на якому вирізана*

дивовижна пташка” [7].

Сюжет повісті починається з контрасту: прекрасна фея Розабельверде нахилиється над кошиком з маленьким виродком – крихіткою Цахесом. Поруч із кошиком спить мати цього “крихітного перевертня”: вона втомилася нести важкий кошик і жалітися на свою нещасну долю. Зав’язка повісті не тільки контрастна, але й іронічна: скільки всяких неприємностей трапиться тому, що нахилилася тоді красуня-фея над потворною дитиною – і обдарувала малюка Цахеса чарівним дарунком золотих волосків [8, с. 69].

Однак, сама фея сама перебуває у гротескній ситуації. Родом із чарівної країни Джинністан, вона разом зі своїми подругами-феями мирно жила в ідилічному німецькому князівстві, поки князь Пафнутій не задумав впровадити у своїх володіннях освіту. І до чого звелось насильницьке впровадження освіти? До поліцейських заходів проти фантазії й віри в чудеса [9, с. 6]. Так, наприклад: *“Крилатих коней також можна для досвіду приручити й зробити корисними тваринами, обрізавши їм крила й даючи їм корму в стійлах”* [7]. А більшу частину фей – вигнати назад у Джинністан, оголосивши при цьому, що цієї чарівної країни зовсім не існує. І тільки деяких з фей, серед них – Розабельверде, залишили під наглядом. Могутній феї важко жити в князівстві, де, відповідно до офіційного вердикту, фей не буває, їй доводиться ховатись під виглядом звичайної людини [8, с. 71].

Так що, може бути, що подарунок Розабельверде спричинений не тільки жалем. Незабаром її чари почнуть впливати на жителів “освіченого” князівства. І от яким чином: якщо поблизу від потворного маляти виявиться який-небудь красень, то всі раптом почнуть захоплюватися красою Цахеса; якщо поруч із ним хтось буде читати свої вірші, то аплодувати стануть Цахесу. Скрипаль відіграє концерт – усі подумають: це Цахес. Студент блискуче здасть іспит – вся слава дістанеться Цахесу. Чужі заслуги перейдуть йому. І, навпаки, його безглузді кривляння й невиразне бормотання перейдуть іншим. Золоті волоски “крихітного перевертня” привласнюватимуть, відчужуватимуть кращі властивості й досягнення оточуючих [8, с. 72].

Не дивно, що незабаром Циннобер робить блискучу кар'єру при дворі князя Барзануфа, спадкоємця Пафнутія. Що Цахес не прокаже – князь і почет захоплюються і видають йому чин або орден. М. Свердлов зазначає, що чим вище піднімається маленький виродок по суспільним сходам, тим ясніше гротескна гра феї. Якщо подібне безглуздя відбувається в розумно влаштованому суспільстві, освіченій державі, то чого коштує розум, освіта, суспільство, держава? Цахеса нагороджують все новими й новими чинами та орденами – так чи не нісенітниця ці чини і ордени? Здійснивши підступний фокус із Циннобером, пригноблена й вигнана фантазія в особі феї весело мстить її гнобителю – здоровому глузду й тверезому розуму. Вона б'є парадоксом, викриває в неспроможності, ставить діагноз: здоровий глузд – безглуздий, розум – безрозсудний [9, с. 6].

А чому волоски Циннобера – неодмінно золоті? У цій деталі позначається гротескна метонімія. Чари малюка Цахеса починають діяти біля монетного двору: золоті волоски означають владу грошей. Обдарувавши виродка золотими волосками, лукава фея мітить у хворе місце “розумної” цивілізації – її одержимість золотом, манію накопичення. Ось над чим посміялася фея, пустивши в хід Цахеса із трьома золотими волосками [9, с. 7].

Проте, як і у кожній казці, чари мають бути розвіяні. Місію рятівника відведено мрійливому студенту Бальтазару, який відчуває музику природи, музику життя, у якого чиста й незаплямована душа. Так, гуляючи в гаю зі своїм другом Фабіаном, Бальтазар промовляє: *“У моїх грудях народжується якийсь чудовий геній, я слухаю, як він веде тасмнічі розмови з кущами, деревами, струменями лісового струмка...”* [7]. На що Фабіан відповідає: *“Щире задоволення гуляти за містом з нашим професором Мошем Терпином. Він здає кожну рослинку, кожну билину й скаже, як вона називається й до якого виду належить, і при тому він міркує про вітер і про погоду”* [7]. Бальтазар не погоджується: *“Манера професора міркувати про природу розриває мені серце. Або, краще сказати, мене охоплює лиховісний жах, немов я бачу божевільного, котрий у блазнівському божевіллі має себе за короля і володаря, і нестить*

зроблену ним же самим солом'яну ляльку, уявляючи, що обіймає свою царствену наречену” [7].

У цьому уривку Е. Т. А. Гофман у гротескній формі висміює бажання філістерів наблизитись до владних персон, яке іноді доводить їх до божевільної поведінки й занадтого себелюбства.

Автор закінчує свою повість про халепи Цахеса “радісним фіналом”: Бальтазар і Кандіда зажили у “щасливому шлюбі”. Але що таке щастя молодого подружжя, якщо воно освячене втручанням феї Розабельверде й чарівника Проспера Альпануса? Це черговий експеримент чарівників, але цього разу він починається з того, що посередній поет Бальтазар робиться “гарним”, а звичайна дівчина стає незрівнянною красунею. І хоча автор повідомляє, що казка про малюка Цахеса “одержала радісний кінець”, на думку М. Свердлова, історія існування людини не закінчилася. Це тільки один з її епізодів [9, с. 8].

Т. Дормідонова зазначає, що найбільш характерний з романтичних гротесків, заснований на романтичній іронії й реалізуючий останню – образ горнця з повісті Е. Т. А. Гофмана “Золотий горнець”. Це форсовано знижений, “людський” образ; у ньому сфокусовано уявлення про природні процеси (у даному випадку – із сфери травлення). Горнець зроблений із золота, але він однаково залишається горнцем. Прекрасна лілія, що виросла в золотому горнці як втілення духовності, краси, як спроба втілення романтичного ідеалу – друга сторона цього гротескного образу, антиномічно протиставлена першій. Антиномія, яка вирішується в дусі романтичної іронії, виводить романтичний ідеал на новий рівень. Видіння, у якому Ансельм блаженствує в Атлантиді, “зникло немов у тумані”, але, з іншого боку, дійсне видіння й може існувати тільки за межами бачення. Фізіологема горнця віддаляє і знищує романтичний ідеал, який був створений, але саме цим і доводить його існування – за межами емпіричного світу з усіма його горнця, нехай навіть і золотими [10, с. 16].

У “Золотому горнці” Е. Т. А. Гофман занурює читача у фантастичний світ гротескних персонажів, що змінюють своє обличчя, таких як архіваріус Ліндхорст, який з’являється перед читачем у вигляді птаха, то кімнатної

рослини, блискавки й іскри, персонажів, що виявляються потім котом (помічником жахливої баби, котра і сама міняє своє обличчя за своїм бажанням), птахами, які розмовляють людською мовою тощо. Цей світ одночасно фантазмагоричний, іронічний і містично жахливий. Гротескні образи з'являються перед читачем зненацька: *“Він зупинився й розглядав великий дверний молоток, прикріплений до бронзової фігури. Але тільки він хотів узятися за цей молоток при останньому звучному ударі баштового годинника на Хрестовій церкві, як раптом бронзова особа скривилася й оскалилася в огидну посмішку й страшно заблищала променями металевих очей. Ах! Це була яблучна торговка від Чорних воріт”* [7].

На думку С. Тураєва, чарівний і профанний світи у творах Е. Т. А. Гофмана не тільки поляризовані, але й зведені. Ієрарх першого, маг Саламандр, виступає й адептом звичайного світу. Тому для Ансельма усвідомлення чарівної каліграфії під керівництвом Ліндхорста не тільки можливе й манить у чарівний світ, де він знайомиться з дочкою архіваріуса-чарівника Серпентиною, а й сприяє соціальному піднесенню у світі звичайному. Він пов'язаний із чарівним. Зростання Ансельма відбувалося у двох напрямках (альтернатива просвітницькому “вихованню почуттів”), це слугує поверненню світу до чарівних джерел і наповненню його життєвої сили [11, с. 38].

Пригоди студента Ансельма у “Золотому горнці” починаються з того, що він входить через Чорні Ворота в Дрездені й перекидає кошик з яблуками й пиріжками. Баба-торговка кричить йому вслід: *“Тікай, чортівний син, щоб тебе рознесло; потрапиш під скло, під скло!”* [7]. І слова цієї баби здаються лиховісною ознакою. І те, що студент входить саме через “Чорні” Ворота, природно, теж не передвіщає йому нічого доброго.

Несподівані, найдивовижніші перетворення відбуваються тут на кожному кроці. Так, студентові Ансельму здається, що архіваріус, з яким він тільки-но розмовляв, перетворюється на птаха і летить; плащ архіваріуса здається йому крилами.

Як відомо, чорні коти завжди супроводжують усяку “нечисту силу”.

Чорний кіт служить відьмі в “Золотому горнці”. Але виявляється, що кіт – “освічений парубок гарного виховання” [7]. Сенса гротескної метаморфози полягає у тому, що, молоді освічені люди у тодішньому суспільстві служать “чорним” справам, примкнувши до спільноти, членів якої поєднують інтереси до алхімії, лейбніцевської монадології й інших релігійно-натурфілософських вчень. У цьому натяк на бажання молоді підглядіти таємницю, опанувати потойбічне знання, мати змогу впливати на земні долі, змусити надприродні сили служити собі, – все це було поширене в культурі ХІХ ст. У цьому натяк на прихильність самого Е.Т.А. Гофмана і його освічених друзів до усього містичного і фантастичного.

Ми бачимо гротескний опис Ансельма на самому початку твору, ми знайомимося з головним героєм у ту мить, коли він перекинув кошик з яблуками й пиріжками; яблука котяться в різні сторони, торговки сваряться, діти радіють поживі; незручність студента підкреслюється реакцією навколишніх.

Казка “Золотий горнець” дуже кумедний та іронічний твір. Е. Т. А. Гофман саркастично сміється над філістерами, не забуваючи при цьому розбавити реальність фантастичними елементами.

Висновки. Отже, у поетичному світогляді Е. Т. А. Гофмана світ та людина поєднуються завдяки грі різних одухотворених зв’язків природи. При чому момент гри є принциповим і зумовлює свого роду поетичний вигляд світобудови, який втілюється у музиці.

Специфіка романтичного гротеску у проаналізованих творах визначається такими чинниками: 1) присутністю мотиву зниження; 2) амбівалентністю; 3) мотивом маски, кожна маска щось приховує; 4) образами ляльок-маріонеток, мотивом трагедії ляльки; 5) зв’язком із міфологічним світосприйняттям, гротескними метаморфози; 6) редукованим сміхом у вигляді іронії і сатири.

Перспективами подальших досліджень є порівняння творів Е.Т.А. Гофмана, яким притаманний гротеск з літературними працями інших німецьких авторів доби Романтизму, які також послуговувалися прийомами

гротеску.

Література:

1. Наливайко Д. С. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – К: Заповіт, 1997. – 464 с.
2. Schneegans H. Geschichte der grotesken Satire (German Edition) / H. Schneegans. – М.: Онух, 2011. – 586 S.
3. McElroy B. Fiction of the Modern Grotesque / B. McElroy. – Basingstoke: Macmillan, 1989. – 354 p.
4. Шалагінов Б. Б. Романтичний словник: до історії понять і термінів раннього німецького романтизму / Б. Б. Шалагінов. – К.: [ВПЦ НаУКМА], 2010. – 136 с.
5. Шапошникова О. В. Гротеск и его разновидности : автореф. дисс... канд. филол. наук : спец. 10.01.08. / О.В. Шапошникова. – М., 1978. – 24 с.
6. Полюдов В. А. О гротеске в “Маленьком Цахесе” Гофмана / В.А. Полюдов // Гротеск в литературе. Материалы конференции к 75-летию профессора Ю. В. Манна. – М. ; Тверь, 2004. – С. 20–30.
7. Гофман Е. Т. А. Малюк Цахес на прізвисько Цинобер / Е. Т. А. Гофман. – Харків: Фоліо, 2003. – 655 с.
8. Карабегова Е. Роль автора-повествователя в сказочных повестях Э. Т. А. Гофмана / Е. Карабегова // В мире Э. Т. А. Гофмана. – Калининград, 1994. – С. 63–74.
9. Свердлов М. Романтический гротеск: Гофман / М. Свердлов // Литература : Прил. к газ. “Первое сентября”, 2004. – С. 6–8.
10. Дормидонова Т. Ю. Гротеск как тип художественной образности (от Ренессанса к эпохе авангарда): автореф. дис. канд. филол. наук: спец. 10.01.08 / Т. Ю. Дормидонова. – Тверь, 2008. – 22 с.
11. Тураев С. В. Гофман и романтическая концепция личности / С. В. Тураев // Художественный мир Э. Т. А. Гофмана: [Сб.ст.]. – М.: Наука, 1982. – С. 35–44.

References:

1. Nalyvayko D. S. Zarubizhna literatura XIX storichchya. Doba romantyzmu / D. S. Nalyvayko, K. O. Shakhova. – K : Zapovit, 1997. – 464 s.
2. Schneegans H. Geschichte der grotesken Satire (German Edition) / H. Schneegans. – M : Onyx, 2011. – 586 s.
3. McElroy B. Fiction of the Modern Grotesque / B. McElroy. – Basingstoke: Macmillan, 1989. – 354 p.
4. Shalahinov B.B. Romantychnyy slovnyk: do istoriyi ponyat' i terminiv rann'oho nimets'koho romantyzmu / B. B. Shalahinov. – K.: [VPTs NaUKMA], 2010. – 136 s.
5. Shaposhnykova O. V. Hrotesk y eho raznovydnyty: avtoref. dyss... kand. fylol. nauk: spets. 10.01.08. / O. V. Shaposhnykova. – M., 1978. – 24 s.
6. Polyudov V. A. O hroteske v “Malen'kom Tsakhese” Hofmana / V.A. Polyudov // Hrotesk v lyterature. Materyaly konferentsyy k 75-letyyu professora Yu.V. Manna. – M. ; Tver', 2004. – S. 20–30.
7. Hofman E. T. A. Malyuk Tsakhes na prizvys'ko Tsynober / E. T. A. Hofman. – Kharkiv: Folio, 2003. – 655 s.
8. Karabehova E. Rol' avtora-povestvovatelya v skazochnykh povestyakh E.T.A. Hofmana / E. Karabehova // V myre E. T. A. Hofmana. – Kalynynhrad, 1994. – S. 63–74.
9. Sverdlov M. Romantycheskyy hrotesk: Hofman / M. Sverdlov // Lyteratura : Pyl. k haz. “Pervoe sentyabrya ”, 2004. – S. 6–8.
10. Dormydonova T. Yu. Hrotesk kak typ khudozhestvennoy obraznosti (ot Renessansa k epokhe avanharda): avtoref. dys. kand. fylol. nauk : spets. 10.01.08 / T. Yu. Dormydonova. – Tver', 2008. – 22 s.
11. Turaev S. V. Hofman y romantycheskaya kontseptsyya lychnosti / S.V. Turaev // Khudozhestvennyy myr E. T. A. Hofmana: [Sb.st.]. – M.: Nauka, 1982. – S. 35–44.